

Dr. Szilágyi Miklós:

*Bellon Tibor: A Tisza néprajza
Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön*

Timp Kiadó, Budapest, 2003. 230 lap

Aki recenziót ír erről a könyvről, akár személyesen ismerte a szerzőt, akár csupán nagyszabású tudományos és tudománynépszerűsítő munkásságát tartotta számon, legelőször a belső címlap arcképfotója alá írt évszámokra – 1941-2002 – kell emlékeztetnie. Csakis azzal indíthatja tehát az igényesen megformált – számos, a szerző által készített fekete-fehér és színes fényképet tartalmazó, gondosan tipografizált – könyvnek a méltatását, hogy Bellon Tibor, aki évtizedeken át a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum igazgatója, az utóbbi években pedig a Szegedi Egyetem Néprajzi Tanszékének tanára és vezetője volt, sajnos nem érthette meg ennek a mindannyiunk számára fontos, számára pedig, önmegítélése szerint legfontosabb munkájának a megjelenését. A könyvbe rejtett utalásokból pedig az is kiderül, hogy kézírata véglegesítését, nyomdába adását sem érte meg: családi és baráti közreműködés (utómunkálat, korrigálás) eredményeként jelent – jelenhetett – meg a könyv a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium hathatós anyagi támogatásának köszönhetően.

A posztumusz műveknek a fogadtatása is szabálytalan szokott lenni. A recenzens az immár véglegesen lezárult életmű méltatására helyezi a hangsúlyt, s igyekszik kerülni a jobbító szándékú bíráló megjegyzéseket. Különösen, ha a recenzens – mint ez esetben – az életműépítés legbelső titkaiba is beavatott jó barátként kísérli meg értelmezni az immár utolsó mű szakmai jelentőségét.

A „jelentőség” megfogalmazása előtt hadd tanúsítsam: Bellon Tibor élete „főművének” kijáró alapossgal évtizedek óta alakítgatja, formálgatja *A Tisza néprajza* nagyszabásúnak elgondolt tervét.

Ha az 1960-as évek második felében, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar – néprajz szakának elvégzése után, karcagi múzeum etnográfiai – igazgatási teendőivel azonnal szembesülve még nem is fogalmazta meg programszerűen, munkásságának legkezdeté óta az alföldi folyók, a folyókat kísérő ártéri tavak, időszakos vízállások, vizenyős rétek, illetve a 19 századi ármentesítő munkálatok következtében alapvetően megváltozott folyóárterek paraszti hasznosításának a levéltári források elemzése révén és a néprajzi adatgyűjtés módszereivel megismerhető régmúltja és a helyenként napjainkig élő gyakorlata érdekelte igazán. Már a Nagykunság és környéke 18-19. századi levéltári forrásait tanulmányozva meggyőződésévé érett, s ezt a földművelésről (*Karcag város gazdálkodása – Földművelés. A Damjanich János Múzeum Közleményei, 34-35. Szolnok, 1973*), utóbb az állattartás-

ról (*Bek-len – A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII-XIX. században. Karcag, 1996*) írott monográfiáiban szemléletesen be is mutatta, hogy az ármentesítést megelőző évszázadok paraszti gazdálkodás-szervezésének logikája nem érthető meg az évente ismétlődő áradások fontosságának – egyszerre „áldásos” és „átkos” voltak – a felismerése nélkül. A Nagykunsággal kapcsolatos levéltári adatgyűjtése közben talált rá egy olyan levéltári forráscsoportra, melyben a 18. századi ármentesítő munkálatoknak – jelesül a mirhói gátépítésnek – paraszti tapasztalatait: a pusztító áradások lehető elhárításának igényét, ám a kiszámítható erősségű áradások rétet, legelőt jótékonyan termékenyítő voltában való bizakodást maguk a kortársak fogalmazták a 18. század második felében személyes vallomásokká (*A gátépítés hatása a lakosság gazdálkodásának és életmódjának megváltozására. In: Tóth Albert [szerk.]: „Áldás és átok a víz” – Tudományos emlékülés a Mirhó-gát megépítésének 200. évfordulóján. Kisújszállás, 1987. 113-130.*)

A nagykunsági történeti-néprajzi kutatásokkal párhuzamosan, mely sikeres monografikus összegzést is (*Nagykunság. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979*), példamutató múzeumi állandó kiállítást is eredményezett, az „otthon” megszerzett kutatási tapasztalatokat hasznosítva – részben kollektív kutatói vállalkozások résztvevőjeként, részben a Magyar Televízió 1992-ben bemutatott tíz részes Tisza-filmjének s egyéb honismereti filmeknek, filmsorozatoknak a néprajzos szakértőjeként – végigkutatotta a Tisza mentét a forrásvidéktől a torkolatig. Az adatgyűjtés évtizedei alatt hatalmas mennyiségű és kitűnő minőségű magnetofonos és fényképes dokumentációt gyűjtött össze a folyó-árterek (a Tisza és mellékfolyói, főleg az Ung, a Latorca, a Laborc, a Bodrog) paraszti haszonvételeinek szóbeli emlékanyagából és élő gyakorlatáról. Igen sok olyan népeleti jelenséget – paraszti foglalatosságot, munkafogást, használati tárgyat – tudott minden addiginál hitelesebben dokumentálni, azaz leírni, lefényképezni, melyekről az etnográfus szakma is úgy vélte: az ármentesítések következtében nyomtalanul eltűntek, legjobb esetben a szövegemlékük él. Ami azért igen komoly érdem, hisz a néprajztudomány önálló diszciplínává fejlődése óta a múlt idővel – a modernizáció gyorsuló folyamatával – futja a maga különversenyét, a néprajzi gyűjtés lehetőségének „24. óráját” emlegetvén. Majd a hatalmas mennyiségű recens információ birtokában, az ártérhasznosítás 18-19. századi módozatainak minél alaposabb megismerése igényével áttanulmányozta az Országos Levéltár s a vidéki levéltárak rendkívül gazdag térképanyagát, másolatokat készítve az ármentesítéseket megelőző vízrajzi viszonyokat és az ártéri vegetációt legszemléletesebben tükröző lapokról.

Ennek a páratlan értékű tudásanyagának a birtokában az 1990-es évek eleje óta újabb és újabb történeti igényű, a kurrens történeti-néprajzi kutatási eredményekre reflektáló, azokat továbbépíteni törekvő előadásban/tanulmányban összegezte Bellon az évente ismétlődő áradások és a paraszti gazdaságszervezés összefüggésének törvény-szerűségeit (pl.: *Ártéri gazdálkodás a Tisza mentén a XVIII-XIX. században. Al-*

földi Társadalom, II. Békéscsaba, 1991. 109-124; Ártéri gazdálkodás az Alföldön az ármentesítések előtt. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza, 1996. 311-319; Együttélés a természettel. Ártéri gazdálkodás a Tisza völgyében. Belügyi Szemle. 2001/3. sz. 1-28.). Valamint a Tisza (vagy valamilyik mellékfolyója) árterére települt falvakban folytatott friss terepgyűjtésének egyes részeredményeit is közzétette (pl.: *Ártéri gazdálkodás a Latorca mentén. In: Néprajzi tanulmányok az Ungvidékről. Néprajzi Közlések, V. Bratislava, 1989. 19-26; Az ártéri gazdálkodás emlékei. In: Ujváry Zoltán [szerk.]: Abádszalók. Abádszalók, 1996. 233-246; Ártéri gazdálkodás a Latorca mentén. In: D. Varga László [szerk.]: Elődeink élete – Csicsér és Szirénfalva néprajza. [„Ung-vidéki” kiadványok, 1.] Csicsér – Szirénfalva, 2000. 31-39.)*

Akik közel álltak hozzá: akiknek távlati terveiről is rendre beszámolt, jól tudták persze, hogy ez a néhány, a hatalmas ismeretanyagából alkalmilag megszületett „vázlat” csupán előkészítője egy nagyszabású monográfiájának. Idő kérdése, hogy elkészüljön a gyűjtött anyaga egészének rendszerezett bemutatására és értelmezésére vállalkozó, könyvnyi terjedelmű összefoglalás. Mely – azon túl, hogy gazdagon illusztrált kézikönyvként azonnal megjelentethető lesz, hiszen a korszerű ökológiai-környezetvédelmi gondolkodást megerősítő „olvasata” miatt bizonyosan lehet támogatót, mecénást találni hozzá –, az „Akadémia doktora” cím elnyerése érdekében benyújtható monográfiaként is megállja majd a helyét.

Az elmúlt évek árvízi katasztrófái kiváltotta félelmekkel a sok-évszázados paraszti tapasztalatokat szembesítő nagyszabású, s bizonyosan közérdeklődésre számot tartó tervének maradéktalan megvalósításához – mindannyiunk őszinte fájdalmára – nem maradt elegendő ideje. 2002 nyarán – kora őszén elkészült az ilyenek elgondolt monográfia első fogalmazványa – de még nem az a változat, melyet maga a szerző a nyilvánosság elé bocsátott volna. Tragikus halála után találkoztam én magam is azzal a számítógépbe fogalmazott és kinyomtatott, s még a halálos ágyon is javítgatott: további aprómunka szükségességét a lapszéli megjegyzések formájában őrző kéziratral, melyet a posztumusz kiadás (szerény közreműködéssel véglegesített) szövegeként kénytelenek voltunk elfogadni. Ha felfedezhetőek ebben az adatgazdag, rendkívül olvasmányos, tehát a nem szakember olvasóknak is bizton ajánlható, az eljövendő történeti-néprajzi kutatások és az ökológiai gondolkodás számára pedig új távlatokat kínáló könyvben apróbb megoldatlanságok, azokat a könyvvé formálásnak ezek a sajnálatos körülményei magyarázzák.

Bellon Tibor jelen monográfiájának az a legfontosabb, maradandó értékű módszertani újdonsága, hogy az ármentesítések előtti évszázadok levéltári forrásait és a közelmúltból származó múltra emlékezéseket, személyes megfigyeléseket szerves egységben látja és láttatja: az archivális és az élő források egymást erősítő tanulságaira irányítja a figyelmünket. Azt hangsúlyozza tehát az adatok elrendezésével, hogy az egykori, az ármentesítések előtti „ártéri gazdálkodás”, mely az áradás – apadás perio-

dikusságára, tehát kiszámíthatóságára épített, a védőgátak közé szorított *hullámtérre*, a *mentetlenre* korlátozódva számos elemében a közelmúltig létezett: jól prosperáló, bár periférikus jelentőségű gyakorlat, tehát néprajzi módszerekkel tanulmányozható, tapasztalati tudásként általánosítható volt: *ezek a megőrződött paraszti ismeretek* teszik lehetővé az etnográfus számára a korábbi évszázadok még „sokoldalúbb”, még „változatosabb” hasznosítási módjainak valószínűsítését. És teszik lehetővé az ökológus és környezetvédő szakembereknek, hogy a jövő terveinek alakításakor vegyék figyelembe az így általánosított, hagyományszentesítette tapasztalatokat!

Bellon Tibor felfogásában a „sokoldalúságon”, a „változatosságon” volt a hangsúly. A „legmagyarabb” folyóról szólván korántsem csak a magyar néprajzi kutatások kezdete, a Herman Ottó kezdeményezése óta folyamatosan tanulmányozott népies halászat egykori kivételes fontosságát, s a máig használatos halfogó eszközökben megtestesülő elemi gondolatok „ősi” voltát szemléltette új gyűjtésű adataival. A hasonlóan nagy jelentőséget és az ármentesítések utáni jelentőség-csökkenést szemléletesen megvilágító terjedelmes fejezetekben mutatja be a könyv az ártéri erdők sokféle fájának, a gyümölcsfa-erdők és a gondozott gyümölcsösök termésének sokrétű hasznosítását; a nádat, sást, gyékényt, az emberi és állati tápláléknak, avagy gyógyításra alkalmas növényeket megtermő vizenyős rétek haszonra fordíthatóságában megmutató paraszti leleményességet; a méhészkedést, a vadfogást, a legeltető állattartást. Ugyanígy ismerteti a vízi közlekedést s az áruszállítást, ennek régies eszközeit (a tutajokat, a lápokot, a csónakokat, kompokat), a rajtuk szállított termékeket (tűzifát, zsendelyt, épületfát, követ és malomkövet, gyümölcsöt, sót). Azt bizonyítván, hogy a modern közlekedési hálózat (az utak és a vasút) 19. század végi – 20. századi kiépítése előtt az eltérő termelési adottságú tájak termékcserejét a folyó tette lehetővé: az elmúlt századokat tartalmazó népi kapcsolatok jellemezték.

Egy rövid recenzióban lehetetlen ennél részletesebben körülírni egy posztumusz mű immár megmásíthatatlanul végleges tudománytörténeti jelentőségét. Mely jelentőség amúgy is csak akkor lesz valóságossá, ha rátalálnak a hagyományos és ma is hasznosítható paraszti tapasztalatok iránt érdeklődő olvasók. S ha termékenyítőleg tud hatni az ökológiai közgondolkodásra.

Dr. Szilágyi Miklós néprajzkutató, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének tudományos tanácsadója. 1939-ben született Tiszafüreden. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–néprajz szakának elvégzése után a szolnoki, a gyulai, a ceglédi, a szekszárdi múzeumban, valamint Budapesten, a Néprajzi Múzeumban dolgozott.